

تبیین نشانه‌شناسی بازار ایرانی (تبیین و ایجاد روشی برای خوانش معماهی بازار)

آویده طلایی - دانشجوی دکتری معماری، گروه هنر و معماری، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

فرح حبیب - استاد دانشکده هنر و معماری، گروه معماری و شهرسازی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

سید مصطفی مختاری امرئی - دانشیار دانشکده هنر و معماری، گروه معماری و شهرسازی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

معماری برای بهره‌گیری از روشی برای جلوگیری از ایجاد دلالت‌های نامناسب، هویت‌های دوگانه و گستاخی معاشر، بهصورت گسترش دست به گریبان نظریات و مقوله‌های نشانه‌شناسخی شده است. نشانه‌شناسی دانشی است که پدیده‌های اجتماعی، فرهنگی (مانند معماری) را همانند یک متن می‌پندارد و روشی را جهت خوانش آن ارائه می‌دهد. خوانش نشانه‌شناسخی معماری، به دنبال بازتولید طرح بر اساس ارتباط بین لایه‌ها و بر اساس برداشت انتزاعی مخاطب است. به منظور بررسی معنا و کارکرد بازار ایرانی که یکی از عناصر مهم و تأثیرگذار در شهرهای ایرانی است و دارای عملکردهای متعدد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، کالبدی و فرهنگی است، امکان بررسی آن در قالب رویکردهای تحلیل متن مانند زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی وجود دارد. متن بازار ایرانی دارای ویژگی‌های دلالتی است؛ به عبارتی خود متن و عوامل سازنده‌ی آن همگی دارای قابلیت تداعی معنا هستند. روش تحقیق مقاله حاضر، توصیفی - تحلیلی است که از روش استدلال منطقی با ابزار گردآوری اطلاعات: کتابخانه‌ای و استادی بهره برده است. تحقیق حاضر به دنبال تبیین و ایجاد روشی برای خوانش معماهی بازار بر اساس روش نشانه‌شناسی است؛ به گونه‌ای که تبیین نشانه‌شناسی بازار ایرانی بتواند رویکرد جدید را جهت خوانش معماهی ایرانی بهمنظور ارتقای کیفیت محیط، رقم زند. بدین منظور چهار رویکرد در این زمینه قابل‌شناسایی است که نتایج تحقیق نشان می‌دهد؛ رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای (پیدایشی) درین سایر رویکردهای نشانه‌شناسی (پوزیتیویستی، ساختارگرایی، پساختارتگرایی و پیدایشی) رویکرد مناسبتری جهت خوانش معماهی بازار ایرانی است. نشانه‌شناسی لایه‌ای زمینه تحلیل گسترده مtron را در بست رابط تعاملی و چندسویه بین نظامهای نشانه‌ای و لایه‌های متنی که شبکه‌ای پیچیده از روابط دلالتی را به وجود می‌آورد، فراهم می‌سازد. حال باتوجه به اینکه هدف این پژوهش بررسی مؤلفه‌های اثرگذار در ایجاد معنا در بازار ایرانی به مثابه یک متن و به عنوان برشی از شهر با چارچوب نشانه‌شناسی لایه‌ای است، باید لایه‌های متنی آن شناسایی و نمودعینی شبکه رمزگان در یک کنش ارتباطی مشخص شود. بدین منظور برای شناسایی لایه‌های متنی بازار جهت تبیین آن؛ مقاهم لایه‌های متنی، بافت، بینامتن، رمزگان، در این رویکرد مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: نشانه، نشانه‌شناسی، نشانه‌شناسی پیدایشی، بازار ایرانی، معنا

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۲۲۱۵۹۱۴۲ - ۰۹۱۲۸۸۵۹۱۵۳۷، رایانه: Frh_habib@yahoo.com

این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول تحت عنوان: «تبیین مدل مفهومی نشانه‌شناسی لایه‌ای بازار ایرانی» که به راهنمایی نویسنده دوم در دانشگاه آزاد تهران غرب در حال انجام می‌باشد.

۱- مقدمه

یک فرآیند تولیدی است که از برهم‌کنش ایده‌ها، ارزش‌ها، حوزه‌ها و شناخت محیطی مؤلف شکل گرفته و مخاطب در زمان روبرو شدن با آن سعی دارد پیام متن را دریافت نموده و با توجه به آموزه‌های ذهنی خود به پردازش و خوانش متن (معماری) می‌پردازد. با توجه به اینکه معماری بازار ایرانی (به عنوان متن) از دیرباز با تکیه بر غنای تحسین‌برانگیز در فرم و معنا حامل ارزش‌های الای معنوی بوده است؛ به‌گونه‌ای که این آثار در طی قرون متتمادی و در دوره‌های مختلف تاریخی، با بهره‌گیری از جریان‌های فکری حاکم، به‌گونه‌ای متفاوت تجلی بخش باورهای فلسفی و اعتقادی زمان خود بوده است؛ امکان بررسی عمیق‌تر و تخصصی‌تر را در بین آثار معماری ایران محقق می‌سازد. با توجه به مفهوم معنامندی و حسن حضور در فضای بازار ایرانی رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای (پیدایشی) رویکرد مناسبی برای بررسی معماری نشاندار که به‌تبع آن به حسن حضور می‌انجامد، است. این روش چارچوبی برای بررسی و شناسایی عوامل مؤثر بر شکل دهی معنا در اختیار قرار می‌دهد و از این رهگذر آنان را تبیین می‌نماید.

۲- پایه نظری

۱-۲- پیشینه نشانه‌شناسی

نشانه‌شناسی اگر همچون روش بررسی پدیدارها دانسته‌شود عمری طولانی دارد و پیشینه آن به رشد اندیشه‌های فلسفی و منطقی در یونان و هند باستان می‌رسد. در سده‌های اخیر بسیاری از دانشمندان علوم طبیعی بی‌آنکه در پی تحقیق مبانی کار خود برآیند از نشانه‌شناسی استفاده می‌کردند. از سال ۱۷۵۲ اصطلاح symptomatologie (شناخت علائم بالینی) همچون روش‌نگر بخشی از علم پژوهشی به کار رفت که نشانه‌های بیماری را بررسی می‌کند. حدود یک‌صد سال پیش منتقدان و فیلسوف پراگماتیسم آمریکایی چارلز سندرس پیرس اصطلاح semiosis را به کار گرفت و آن را پژوهش نسبت میان نشانه، مورد تأویلی و موضوع دانست. پیرس در آخرین سال زندگی اش یعنی ۱۹۱۴ از اصطلاح semiotics یا نشانه‌شناسی استفاده کرد. پیش از او، این واژه‌ی یونانی را جان لاک به سال ۱۶۹۰ در پایان مهم‌ترین کار فلسفی خود یعنی رساله‌ای در پژوهش نیروی فهم آدمی به کاربرده بود. نشانه‌شناسی آنسان که پیرس در نوشه‌های پراکنده و نامه‌هایش به کاربرد، دانش بررسی تمامی پدیدارهای فرهنگی است که به نظام‌های نشانه‌شناسیک تعلق داشته باشند و به گفته‌ی اکثر اثبات این

بررسی دقیق‌تر آثار معماری به عنوان یک متن نشان می‌دهد، روندهایی که هم‌اکنون در طراحی بنای اتفاق افتاده است به‌گونه‌ای است که حمایتگری لایه‌های متنی را خدشه‌دار کرده و روند تفسیر را دچار تعلیق نموده و از این رهگذر امکان خوانش و ادراک ناظر را به دلیل هویت دوگانه، دگرگون نموده است. آنچه در میان لایه‌های متنی در معماری امروز اتفاق می‌افتد، تغییر در برخی از لایه‌ها، فارغ از ارتباط با سایر لایه‌های متنی است که به نوعی، به عدم هم‌آوایی میان لایه‌ها منجر شده و معنامندی مکان را خدشه‌دار می‌کند. با این توضیح، می‌توان گفت: «بی‌معنایی و بی‌هویتی مکان، عدم حضور و گسست معنا» در معماری امروز مسئله اساسی است. با توجه به اینکه معماری باید محصول هر جامعه و بازنمود ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی آن باشد، ضروری است تارویکردن مطلوب به «معنامند کردن مکان و حسن حضور» تدوین شود. بنابراین، معماری برای بهره‌گیری از روشی برای جلوگیری از ایجاد دلالت‌های نامناسب، هویت‌های دوگانه و گسست معنا، به صورت گستردۀ دست‌به‌گریبان نظریات و مقوله‌های نشانه‌شناسی شده است. نشانه‌شناسی دانشی است که پدیده‌های اجتماعی، فرهنگی را همانند یک متن می‌پندارد و روشی را جهت خوانش آن ارائه می‌دهد. «به عبارتی نشانه‌شناسی روش خواندن متن است برای کشف زبان زیرین متن. در واقع نشانه‌شناسی بررسی نسبت نشانه‌ها با یک ساختار و یک زبان زیرین است. این نسبت به تولید معنی می‌انجامد. معنی در متن از درون ساختار متن شکل می‌گیرد و در خود متن، نسبت میان نشانه‌های است که معنی یانظمام دلالتی را شکل می‌دهد» (نجومیان، ۱۳۹۴، ص ۶۰). معماری مانند یک متن، در برابر مخاطب دنیایی از اندیشه‌ها و ارزش‌های طرح را تداعی می‌کند و واجد زبانی در پس پرده خویش بوده که با مخاطب به گفتگو می‌نشینند. این برداشت و بیان معنا از معماری، از ابتدای تاریخ هنر و زایش معماری به صورت‌هایی که در برگیرنده، ایده‌های دینی، اقتباس از اسطوره‌ها، طبیعت و عناصر طبیعی در قالب شکل‌ها، نمادها، نشان‌ها و صورت‌هایی که حامل اندیشه‌ها و تفکراتی خاص بود، ظهور کرده است. پیدایش هر اثر هنری مانند معماری به منزله ایجاد یک متن بوده که مجموعه‌ای از ارزش‌ها، اندیشه‌ها و سنت‌ها را به همراه خود منتقل می‌کند. تولید هر متن مبتنی بر زمینه و بستر اندیشه و فرهنگ جامعه مصدر خویش است. هر متن مانند معماری محصول

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

جدول ۱. نشانه از دیدگاه اندیشمندان متقدم، مأخذ: ماجدی و زرآبادی، ۱۳۸۹، ص ۵۱.

جاگاه نشانه در کلیت نظام نشانه‌ای	ساختار درونی نشانه
<ul style="list-style-type: none"> • نشانه‌ها در اصل به یکدیگر ارجاع می‌دهند. • ارزش نشانه، ناشی از رابطه آن با نشانه‌های دیگر است. • معنای نشانه‌ها، ناشی از رابطه نظام یافته آنها با یکدیگر است. • بارزه‌های نظام نشانه‌ای ساختگرا: <ul style="list-style-type: none"> - هویت نسبی نشانه‌ها در ارتباط با یکدیگر در درون یک نظام، اصل اساسی نظریه ساختگرایی است. - در تحلیل ساختگرایانه، تأکید بر روابط ساختاری است. - تصور او از معنا در نظام نشانه‌ای به طور محض ساختاری و نسبی است نه ارجاعی. 	<ul style="list-style-type: none"> • الگوی دو وجهی • نشانه کلیتی از پیوند بین دال و مدلول است. • رابطه بین دال و مدلول را اصطلاحاً "دلالت" می‌نامد. • دو وجه نشانه وابستگی متقابل به یکدیگر دارند و هیچ یک مقدم بر دیگر نیستند. • مدلول سوسوری با ارجاع به واقعیت شخص نمی‌یابد، بلکه مفهومی ذهنی است. • مدلول شیء نیست، بلکه تصور شیء است. • در الگوی سوسور، ارجاع نشانه به یک مفهوم است نه یک شیء. • نشانه دارای ارزشی «مطلق» که مستقل از بافت آن باشد، نیست.
<ul style="list-style-type: none"> • این که نشانه‌ای نمادین است، شمایلی است یا نمایه‌ای، در اصل به شبیه کاربرد آن نشانه وابسته است. • نشانه‌ها را نمی‌توان بدون توجه به بافت‌های خاص کاربردشان در سه حالت فوق‌الذکر طبقه‌بندی کرد. • هرچه دال بیشتر توسط مدلول تحمیل شود، «انگیزش» نشانه بیشتر است؛ نشانه‌های شمایلی به شدت انگیخته‌اند؛ نشانه‌های نمادین کاملاً غیرانگیخته‌اند. 	<ul style="list-style-type: none"> • الگوی سه وجهی؛ نمود، تفسیر، مصدق. • تعامل بین نمود، شیء و تفسیر را پیرس "شنانگی" می‌نامد. • طبقه‌بندی سه‌گانه نشانه؛ نماد، نمایه، شمایل. • نقش تفسیرگر؛ هیچ‌گاه نمی‌توان کاربران نشانه‌ها را از نشانه‌ها و از ارجاعات نشانه‌ها جدا کرد.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

■ ۱۹۱ ■

مطالعاتی به نام «نشانه‌شناسی» تثبیت شده است و حجم قابل توجهی از کتاب‌های پژوهشی و مقالات تحلیلی در این حوزه نوشته شده‌اند (سجودی، ۱۳۸۷، ص ۲).

مسئله دلالت که در اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ مورد توجه قرار گرفت چیز تازه‌ای نبود، دو هزار سال قبل ارسطو راجع به آن صحبت کرده بود. اساساً رشته منطق هم کارش همین است و انواع دلالت در آن بحث می‌شود؛ اما به نظر می‌رسد تغییرات جدی در علوم انسانی در آن زمان در حال رخ دادن بود که موجب این توجه ویژه شد. در آن فاصله زمانی به طور هم‌زمان در سه نقطه عالم این بحث‌ها به‌طور جدی مورد توجه قرار گرفت بدون اینکه بتوان اثبات کرد که بین این سه نقطه ارتباطی وجود داشته است؛ در سوئیس (منظور اروپای غربی)، آمریکا و روسیه (تراری)؛ جالب است که این‌ها مختص در سه رشته مختلف از علوم انسانی بودند. در سوئیس میان زبان‌شناسان، در آمریکا میان فیلسوف‌ها و در روسیه بین متخصصین نقد ادبی. هر یک از این سه گروه داستان مجازی دارند و هر کدام به یک دلیل درگیر مسئله دلالت و نشانه شدند. شخصیت‌های

نکته است که «فرهنگ در بنیان خود ارتباط است». پیرس و چارلز ویلیام موریس که کوشید کار او در زمینه نشانه‌ها، به‌ویژه در گستره‌ی رفتارگرایی دنبال کند، بر این باور بودند که دامنه نشانه‌شناسی بسیار گسترده است، ارتباط به‌گونه‌ای کلی را در بر می‌گیرد و هر چیز که «دلالت بر چیزی دیگر کند»، در قلمرو آن جای خواهد داشت.

اندیشمند دیگری که در زمینه نشانه‌شناسی مباحث ارزشمندی طرح کرد زبان‌شناس سویسی لویی فردینان دو سوسور بود که درس‌هایش را در مکور دزبان‌شناسی، شاگردانش پس از مرگ او به سال ۱۹۱۶ منتشر کردند و به آن‌ها عنوان درس‌هایی در زبان‌شناسی همگانی دادند (احمدی، ۱۳۹۳، ص ۷). سنت نشانه‌شناسی سوسوری توسط اندیشمندانی چون یلمزلف، یاکوبسن، بارت، کریستوا و بودریار ادامه پیدا کرد، و راه نشانه‌شناسی پیرسی را نیز متفکرانی چون موریس، ریچارد آگدن، سبیک و دیگران ادامه دادند و نشانه‌شناسانی چون اکونیز از دستاوردهای هر دو شاخه عمده نشانه‌شناسی در تحلیل‌های خود بهره گرفتند و سرانجام همان‌طور پیش‌بینی شده بود امروز دیگر حوزه‌ای

جدول ۲. مقایسه نشانه از دیدگاه پیرس و سوسور؛ مأخذ: ماجدی و زرآبادی، ۱۳۸۹، ص ۵۱.

اشتراکات	افتراقات
نمود کم و بیش مشابه دال، سوسوری است و تفسیر نیز بی مشابهت به مدلول، سوسوری نیست. چه در الگوی دو وجهی و چه در الگوی سه وجهی، نقش تفسیرگر مورد توجه است. در واقع هیچ گاه نمی‌توان کاربران نشانه‌ها را از نشانه‌ها و از ارجاعات نشانه‌ها جدا کرد. مرز قاطعی بین نشانه‌های نمادین و آن دو نوع دیگر نمی‌توان کشید. و باید این نکته را به خاطر داشت که این سه مقوله از نشانه‌ها الزاماً مقوله‌های قطعی و قطبی نیستند و در نوعی رابطه پیوستاری با یکدیگر فرار دارند.	در الگوی پیرس شاهد وجود ابژه یا چیزی شبیه مصدق هستیم که در الگوی سوسوری جایی به آن داده نشده است. پیرس و سوسور واژه "نماد" را به دو معنی متفاوت به کار می‌برند. از دید پیرس نماد نشانه‌ای است که به موجب یک قانون بر ابژه خود دلالت می‌کند و قراردادی است. اما سوسور معتقد است نمادها، ترکیب‌بندی‌های قراردادی و تهی نیستند، آنها دست کم نشانی از ارتباط طبیعی را با خود دارند. ارتباطی طبیعی بین دال و مدلول که سوسور آن را "عقلانی" نامیده است.

بغضه عمومی پسامدرن است: خلق و دریافت معنا. نشانه‌شناسی و به خصوص ساختارگرایی به این موضوع می‌پردازند که زبان چگونه ارتباط برقرار می‌کند، و چگونه می‌توان آن را به صورت یک نظام بسته ادراک کرد. ذعلم نشانه‌شناسی که اصطلاح برگزیده «چارلز سندرس پیرس»^۶ است، یا نشانه‌شناسی اصطلاح منتخب فردیناند دوسوسور^۷، رویکردی علمی به زبان دارد و آن را نظامی از نشانه‌ها و اجزای آن (دال و مدلول) را به هم پیوند می‌دهند و مایبنی نشانه‌ها روابط نحوی^۸ وجود دارد. روابط معناشناختی^۹ به معناها می‌پردازند، یعنی به روابط میان نشانه‌ها و ابژه‌هایی که بر آنها دلالت می‌کنند. بررسی‌های مقدماتی پیرس و سوسور متعلق به اوآخر قرن نوزدهم، در اوایل قرن بیستم اصولی را بنیان نهاد. درس گفتارهای سوسور در باب نشانه‌شناسی که در اصل طی سال‌های ۱۹۰۶-۱۹۱۱ ارائه شدند، به سال ۱۹۵۹ از زبان فرانسوی به انگلیسی ترجمه شد و باعث اقبال جدیدی به کار وی شد. نظریه پردازان این حوزه، تعاریف مختلفی از نشانه‌شناسی ارائه داده‌اند که به آنها اشاره خواهد شد:

۱. آشکارا به گمان سوسور «نشانه‌شناسی فقط در زمینه نظام‌های قراردادی ارتباط کارایی دارد».
۲. پیرس، «نشانه‌شناسی رانظریه شبه ضروری می‌دانست زیرا مشخصات، نشانه‌هایی را که ذهن از طریق تجربه به دست می‌آید، روش می‌کند» Peirce 1931-1935, Vol.) (۲:227).
۳. یکی از عامترین تعریف‌ها از امبرتاکو^{۱۰} است که می‌گوید:

6. Charles Sander Peirce
7. Ferdinand de Saussure
8. Syntactic
9. Semantic
10. Umberto Eco

کلیدی در علم نشانه‌شناسی:

۱. «فردیناند دوسوسور»^{۱۱}: که پدر زبان‌شناسی نوین هم هست. در مقایسه با زبان‌شناسی، حجم بسیار کمتری از تأثیافت را به نشانه‌شناسی اختصاص داده است.
۲. «چارلز سندرز پیرس»^{۱۲}: آثار گسترده‌ای در زمینه فلسفه دارد. او در راستای شکل دادن به یک منطق جدید برای کاربردهای فلسفی به این سمت آمد و در لابلاس درس‌های فلسفه‌اش به این مباحث می‌پردازد. تا هم‌اکنون هم بر سر این مسئله که پدر نشانه‌شناسی پرس است یا سوسور اختلاف وجود دارد.
۳. در حوزه روسیه با دو شخصیت روبرو هستیم:
۴. «آندری بلی»^{۱۳}: متخصص نقد ادبی است. در این زمان دو مکتب بسیار معروف در روسیه به وجود آمدند که این مباحث در رابطه با آنها شکل گرفت: فرمالیسم (شکل‌گرایی) روسیه و سمبولیسم (نمادگرایی) روسیه؛ و اولین کتاب مستقل در حوزه نشانه‌شناسی توسط او تألیف می‌شود.
۵. «گوستاو اشپت»^{۱۴}: یک تئوریسین فلسفه در قرن ۲۰ شناخته می‌شود، شاگرد مستقیم هوسرل است، در فنومنولوژی و هرمنوتیک شخصیت شناخته شده است. به دلیلی شبیه پیرس درگیر این موضوع شد (پاکتچی، ۱۳۹۱، ص ۷۸).

۲-۲ نشانه‌شناسی^{۱۵}

نظریه زبان‌شناسی پارادایمی مهم در تجزیه و تحلیل

1. Ferdinand de Saussure
2. Charles Sander Peirce
3. Andrey Bely
4. Goustav Shpet
5. Semiotics-Semiology

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

جدول ۳. شاخصهای عملیاتی رمزگان؛ مأخذ: ماجدی و زرآبادی، ۱۳۸۹، ص ۵۲.

تمایزات بنیانی در شکل‌گیری انواع رمزگان‌ها		
شاخص‌های عملیاتی رمزگان‌های اجتماعی	شاخص‌های عملیاتی رمزگان‌های زیبایی‌شناسی	شاخص‌های عملیاتی رمزگان‌های منطقی
<ul style="list-style-type: none"> - دلالت تلویحی (ضمی- ذهنی) - نشانه چند معنا - فراگیری کم (استفاده توسط کاربران کمتر) - مبهم‌تر - ارزش نشانه محدود (به تناسب کاربران تنوع معنای بیشتر) - چند ساختاری (عدم وضوح در ساختار) - غیر انگیخته (ارتباط چندگانه بین دال و مدلول) - رمز گشایی دشوارتر 	<ul style="list-style-type: none"> - دلالت تصريحی (عینی) - نشانه تک معنا - فراگیری زیاد (استفاده توسط کاربران بیشتر) - دقیق‌تر - ارزش نشانه محدود (به تناسب کاربران تنوع معنای کمتر) - واجد ساختار مشخص (تعريف شده) - انگیختگی (رابطه بارز بین دال و مدلول) ○ انگیختگی درونی (همانندی در محتوى) ○ انگیختگی بیرونی (هم شکلی در صورت) - رمز گشایی آسان‌تر 	<p>ماهیت: فرد توسط نشانه، هویت و تعلق خود را به گروه یا سازمانی مشخص می‌نماید، اما در عین حال او هم حامل نشانه است و هم جوهرش و آن را نهادینه می‌کند. تفوق در دلالت‌های ارتباطی انسان با محیط و طبیعت.</p> <p>دامنه کاربرد: انتقال چند وجهی معنا، وحدت پیام و ایژه (خود پیام، موضوع است).</p> <p>انواع رمزگان‌های اجتماعی: نشانه‌های هویت (نشان‌ها و شاخص‌ها) و ارتباطات اجتماعی که بی‌شمارند: آیین‌ها، جشن‌ها، مراسم، میثاق‌ها، رمزگان‌های ادب و بازی‌ها، ...</p> <p>ماهیت: غالباً منش شما باید دارند، با آفرینش همراهند (قدرت آفرینندگی بالا)، نشأت گرفته از تجربه احساسی. تفوق در دلالت‌های ارتباطی انسان با محیط و فرمان‌ها، بازنمایی ساختار عینی یک واقعیت پیچیده.</p> <p>انواع رمزگان منطقی: نظامهای عالمی، قوانین، برنامه‌های آموزشی و ...</p>

فرزان سجودی «نشانه‌شناسی را به مثابه‌ی حوزه مطالعاتی می‌داند که ممکن است در جستجوی طرحی برای تبیین کارکرد رمز، نشانه و تجلی مادی آن، یعنی متن ما را به پاسخ‌های قابل قبولی هدایت کند» (سجودی، ۱۳۸۷، ص ۷). پاکتچی می‌گوید: نشانه‌شناسی به عنوان دانشی جهانی به همان اندازه که با زبان‌شناسی خویشاوند است با مطالعات ادبی و هنری نیز خویشاوندی دارد (پاکتچی، ۱۳۹۱، ص ۹).

۳-۲ کاربرد نظریه نشانه‌شناسی در سایر رشته‌ها کاربرد نظریه نشانه‌شناسی در دهه ۱۹۶۰ رواج یافت و به خصوص در امریکای شمالی و جنوبی، فرانسه و ایتالیا مورد استفاده گسترده قرار گرفت. پس از آن‌که مفاهیم نشانه‌شناسی بازشناسی شدند، نشانه‌شناسان با این دیدگاه به سراغ نظامهای نشانه‌ای دیگر رفتند تا با این ابزار به مطالعه نظامهای مختلف پردازند. نشانه‌شناسی به طور کل ورود خود را به حوزه‌های فرهنگی مدیون رولان بارت است. امروزه نظامهای نشانه‌ای زیادی از رویکرد نشانه‌شناسی مطالعه شدند در این میان می‌توان به دسته‌بندی کلی زیر اشاره کرد: «نشانه‌شناسی زیستی، نشانه‌شناسی کامپیوتر،

(نشانه‌شناسی با هر چیزی که بتواند یک نشانه قلمداد شود سروکار دارد) (اکو، ۱۹۶۷، ص ۷).

۴. «دانیل چندرلر^۱ در کتاب مبانی نشانه‌شناسی این‌گونه تعریف می‌کند: «نشانه‌شناسی در اشکال فراوان با تولید معنا و بازنمایی ارتباط دارد».

۵. «رولان بارت^۲ می‌گوید: «نشانه‌شناسی در پی بررسی عمومی نظامهای نشانه‌ای علمی است که جوامع ماراسامان می‌دهند».

۶. «گیرو^۳: نشانه‌شناسی را این‌گونه تعریف می‌کند: نشانه‌شناسی علمی است که به مطالعه نظامهای نشانه‌ای نظیر زبان‌ها، رمزگان‌ها، نظامهای علامتی وغیره می‌پردازد (کیرو، ۱۳۸۰، ص ۱۳۷).

امیر علی نجومیان نشانه‌شناسی را این‌گونه معرفی می‌کند، «نشانه‌شناسی روش خواندن متن است برای کشف زبان زیرین متن. پس نشانه‌شناسی بررسی نسبت نشانه‌ها با یک ساختار و یک زبان زیرین است. این نسبت به تولید معنی می‌انجامد» (نجومیان، ۱۳۹۴، ص ۱۲).

1. Daniel Chandler
2. Roland Barthes
3. Pierre Guiraud

میری شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شیوه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

جدول ۴. نظرات مختلف نشانه شناسان درباره نشانه شناسی؛ مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵، بر اساس یافته های تحقیق.

نظریه پردازان داخلی و خارجی	تعریف نشانه شناسی
سوسور	نشانه شناسی فقط در زمینه‌ی نظام‌های قرار دادی ارتباط کارآئی دارد.
پیرس	نشانه شناسی را نظریه شبه ضروری می‌دانست زیرا مشخصات، نشانه‌هایی را که ذهن از طریق تجربه به دست می‌آید، روشن می‌کند.
امبرتو اکو	نشانه شناسی با هر چیزی که بتواند یک نشانه قلمداد شود سر و کار دارد.
دانیل چندرلر	نشانه شناسی در اشکال فراوان با تولید معنا و بازنمایی ارتباط دارد.
رولان بارت	نشانه شناسی در پی بررسی عمومی نظام‌های نشانه‌ای علمی است که جوامع ما را سامان می‌دهند.
گیرو	نشانه شناسی علمی است که به مطالعه نظام‌های نشانه‌ای نظیر زبان، رمزگان‌ها، نظام‌های علامتی و غیره می‌پردازد.
امیرعلی نجومیان	نشانه شناسی روش خواندن متن است برای کشف زبان زیرین متن.
فرزان سجادی	نشانه شناسی را به مثابه حوزه مطالعاتی می‌داند که ممکن است در جستجوی طرحی برای تبیین کارکرد رمز، نشانه و تجلی مادی آن، یعنی متن ما را به پاسخ‌های قابل قبولی هدایت کند.
پاکتچی	نشانه شناسی به عنوان دانشی جهانی به همان اندازه که با زبان شناسی خویشاوند است با مطالعات ادبی و هنری نیز خویشاوندی دارد.

محصول دانش است.

۴-۲ عناصر نظام نشانه ای

یک نشانه در فرآیند تولید یا تکالیف خود نیازمند وجود عناصری است که در نشانه شدن یک نشانه ضرورت دارند. گاه حذف یکی از این عناصر می‌تواند به ایجاد یک نشانه خاص با مشخصات خاص بیانجامد، اما در حالت کلی وجود این عناصر برای نشانه ضروری به نظر می‌رسد. این عناصر به وجود آوردنده ماهیت یک نشانه هستند و باید با شکل یا مفهوم نشانه اشتباہ شوند. مشخصات دال و رابطه دلالت در بحث عناصر نشانه مدنظر نیست. آنچه در اینجا اهمیت دارد، ضروریاتی است که وجود نشانه را رقم می‌زند. این عناصر می‌تواند به: پیام، زمینه، رسانه، فرستنده، گیرنده، رمز باشند.

۵-۲ گذر از مفهوم نشانه به متن

در رویکردهای اخیر نشانه شناسی برخی از مفاهیم مانند مفهوم نشانه مورد بازبینی قرار گرفته است؛ و با انتقاداتی به مفهوم نشانه در رویکردهای ساختگرا به عنوان مفهوم تحلیلی تبدیل شده است. به عبارتی در این دیدگاه، در هر حال ابتدا، تحلیلگر با متن رویه ره می‌شود نه با نشانه و سپس برای تحلیل متن ممکن است به ابزاری به نام نشانه و چگونگی هم‌نشینی آن با نشانه‌های دیگر در نظام‌های نشانه‌ای دیگر

نشانه شناسی سینما، نشانه شناسی موسیقی، نشانه شناسی عکاسی، نشانه شناسی بصری، نشانه شناسی سیستمی، نشانه شناسی ریاضی، نشانه شناسی متئی، نشانه شناسی رسانه، نشانه شناسی تبلیغات، نشانه شناسی اخلاق، نشانه شناسی آموزش و غیره».

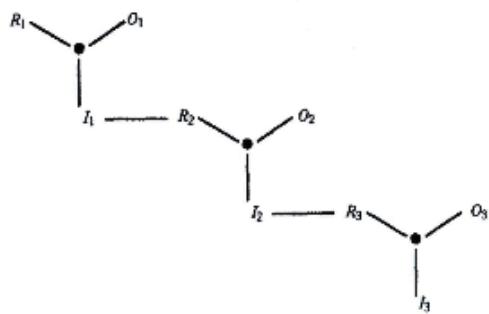
هدف از مطرح کردن این دسته‌بندی‌ها، نشان دادن گستره ده نشانه شناسی و نفوذ آن به حوزه‌های دیگر است (غفاری، ۱۳۹۴، ص ۴۳). امبرتو اکو رمان‌نویس، منتقد و نشانه شناسی مطالبی را در مورد معماری در مقام نظام نشانه شناختی دلالت نگاشته است. «اکو»^۱ در «عملکرد و نشانه: نشانه شناسی معماری» بیان می‌کند که نشانه شناسی معماری (تکوازه‌ها) عملکردهایی ممکن را از طریق نظامی از قراردادها یا کدها به هم مرتبط می‌سازند و انتقال می‌دهند. در پژوهش نشانه شناختی مهمی که تحت عنوان «درباره خواندن معماری» (۱۹۷۲) در مجله تخصصی و پژوهنی «پروگرسیو آرکیتکچر»^۲ منتشر شد، «ماریو گاندلسوناس» به مقایسه کار «آیزنمن» که دارای ساختاری نحوی است با کار «گریوز» که بار معنا شناختی دارد، پرداخت. در کل، نظریه و کارهای حرفة‌ای اگرست و گاندلسوناس تحت تأثیر زبان شناسی است و آن‌ها در نشانه شناسی به دنبال روشهای در خواندن معماری اند که

1. Umberto Eco
2. Progressive Architecture

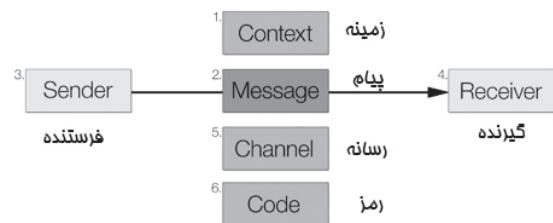
۳. توجه به این مسئله که نشانه منفرد وجود ندارد. برای مثال اکو در این زمینه، از مفهوم نقش نشانه‌ای، ناپایداری نشانه و زایلی نشانه کمک می‌گیرد (اکو، ۱۹۷۹، ص ۴۹، نقل از سجودی، اکو، ۱۳۸۷، ص ۹).

۶-۲ متن

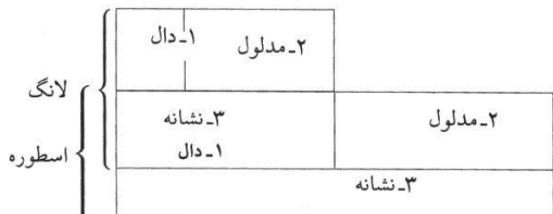
مفهوم متن در دل دوگانه‌ی سوسوری لانگ (نظام زبان) در برابر پارول (با اصطلاح گفتار) نهفته و در انتظار بسط و گسترش بوده است. سوسور خود آنچا که مفاهیم لانگ (زبان) و پارول (گفتار) را از هم متمایز می‌کند درباره‌ی لانگ می‌گوید که «زبان [لانگ] در جوهر خود اجتماعی و مستقل از فرد است... اما گفتار [پارول] حاصل جمع آن چیزی است که مردم می‌گویند و در برگیرنده... ترکیبات فردی [است] که وابسته به اراده‌ی سخنگوست» (سوسور، ۱۳۷۸، ص ۲۸). روشن است که گفتار [پارول] این‌گونه که سوسور مطرح می‌کند می‌تواند به شکل‌گیری مفهوم متن بیانجامد؛ هرچند سوسور خود از دونوع زبان‌شناسی، یعنی زبان‌شناسی زبان و زبان‌شناسی گفتار سخن می‌گوید و راه نخست را در مطالعات خود بر می‌گزیند (همان، ص ۳۰).

نمودار ۱. مراحل تبدیل هر تفسیر به بازنمایی جدید؛ مأخذ: merrel ۱۹۹۷ بنقل از بانی دیاغ و مختارباد امرئی، ۱۳۹۰، ص ۶۳.

نمودار ۲. عناصر نظام نشانه‌ای؛ مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵.

نمودار ۳. معنای اطوروه‌ای، دال و مدلول در نشانه‌شناسی، مأخذ: روشن، ۱۳۹۴، ص ۱۶۱.

۱-۶-۲ متن از دیدگاه ساختگرایان از همان زمانی که سوسور در دوره‌ی زبان‌شناسی عمومی بین لانگ (نظام زبان) و پارول (تجلى فردی آن نظام در قالب گفتار) تمایز قائل شد، به طور ضمنی مفهوم متن از منظری ساختگرایانه شکل گرفت. سوسور می‌نویسد، با تمایز بین زبان در نفس خود [لانگ] و گفتار [پارول]، ما هم‌زمان بین آنچه اجتماعی است و آنچه فردی است و آنچه اساسی است و آنچه فرعی و کم‌ویش تصادفی است، تمایز قائل شده‌ایم (سوسور ۱۹۸۳، ص ۲۰۰۵)، ساختگرایی فرانسوی، متول شود. برخی از مهم‌ترین انتقاداتی که به مفهوم نشانه وارد می‌شود عبارت‌اند از (سجودی، ۱۳۸۷، ص ۹۴):
۱. ضرورت نیاز به طرحی که کاربرد ارتباطی و دلالی نشانه‌ها را از منظر نظام‌های متکثر چندبعدی دخیل در دلالت بینند؛
۲. نادیده انگاشته شدن عوامل متفاوت اجتماعی و عوامل بافتی در هر ارتباط اعم از نوشتاری، گفتاری و تصویری، یا به عبارتی نادیده انگاشتن عامل انسانی و درنتیجه نادیده گرفتن بسیاری از لایه‌های فرهنگی و اجتماعی دخیل در کار دلالت در دستگاه‌های نشانه‌ای (اکو، ۱۳۸۷، ص ۲۰).

[Downloaded from ijurn.jmo.org.ir on 2025-08-13]

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

۱۹۶

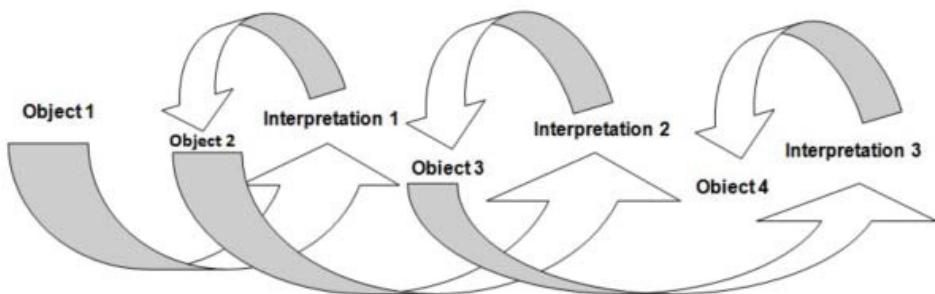
با امکانات نشانه‌شناختی متن است. اکو در راستای اثبات چگونگی این فراشد، نخست، به عنوان یک ساختارگرا ممکن و قابل ادراک می‌شوند. ساختگرایی وظیفه‌ی خود را در مطالعه‌ی متن از یکسو دستیابی به آن‌ها ساختارها و قواعد ناظر بر آن‌ها می‌داند و از سوی دیگر پس از ارائه‌ی تصویری از آن دستور بنیادی حاکم بر چنین ساختارهایی، متن را مطالعه می‌کند تا عملکرد آن ساختارها و دستورها را نشان دهد. در نظر ساختگرایان، متن بازتاب و حوزه‌ی عملکرد ساختارهای بنیادی است و درواقع مطالعه‌ی متن برای آنان و نظرشان در باب متن افزوده‌ای است بر وظیفه‌ای اصلی‌تر یعنی مطالعه‌ی ساختارها دارای چه ویژگی‌هایی هستند و دستورهای ناظر بر آن‌ها چگونه تدوین می‌شوند (سجودی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۸). ساختارگرایان متن را دارای معانی ثابت و پایدار می‌دانستند از دیدگاه آنان متن دارای ساختاری غیرقابل تفسیر است و فهم متن با نظام حاکم بر آن صورت می‌گیرد برای درک معنای متن باید ساختار و نظام حاکم بر نشانه‌های آن را دریافت. ساختارگرایان بر این باور بودند که به کمک زبان‌شناسی به ساختار نهایی متن خواهد رسید. ذهن خواننده یا مفسر متن در جهت دریافت پیام متن کمکی به مفسر خواهد کرد باید نظام حاکم بر متن را شناخت از راه بررسی نظام نشانه‌های رمزها و قوانین حاکم بر متن شناسایی می‌شود و متن رمزگشایی می‌شود ساختارگرایان اطمینان داشتند که با این روش به کشف حقیقی رسیده‌اند آنان نیز همانند فرمالیست‌ها شیوه‌ی خود را علمی قلمداد کردند و در نظریات خود تأکید کردند که روش علمی که در اختیار دارند به کشف حقیقت جهان منجر خواهد شد. «در دیدگاه ساختگرایی نسبت به متن مسئله‌ی زمان، تاریخ و تاریخ‌مندی فرهنگ و زبان درنتیجه کثرت و تفاوت‌های ناشی از این تاریخ‌مندی و وجه درزمانی و قومی فرهنگ و متونی که در هر فرهنگ تولید شده و می‌شود نادیده گرفته می‌شود و تمایز فقط در سطح ساختاری جهانی، غیر تاریخی، غیر فرهنگی، همه‌زمانی و همه مکانی دیده می‌شود» (سجودی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۴).

۲-۶-۲ متن از دیدگاه پس اساختگرایان پس اساختگرایی که بیشتر بر مبنای اندیشه‌های دریدا و بارت متأخر در دهه‌ی ۱۹۶۰ و پس از آن شکل‌گرفته است با وارد کردن مفهوم متن در مقابل اثر و مفاهیم نوشتار و تمایز و تعویق و انتشار و طرح مجدد مفهوم زمان و مرکزگیری متن را به قلمروی باز وفور و کثرت معناهایی تبدیل می‌کند که پیوسته به تعویق می‌افتد، هرگز قطعیت نمی‌یابند و به همین جهت سور دریافت آن‌ها هرگز ارضانمی‌شود. «متن کانون

با بررسی آرای اکو در باب بنیان‌های نشانه‌شناختی تأویل مشخص می‌شود که متن از چشم انداز وی به مثابه‌ی بافتی تلقی می‌شود که در آن نشانه‌های متعددی تبیه شده است؛ بنابراین در جهان متن، برخورد این نشانه‌ها با یکدیگر موجب پدید آمدن نظامی گشوده و تأویل پذیر می‌شود. همچنین آنچه موجب تأویل پذیری اثر می‌شود، تعامل خواننده با متن و درگیری آگاهانه و هوشمندانه‌ی وی

نمودار ۴. بازشناسی مفهوم نشانه‌ها در شهر، مأخذ: ماجدی و زرآبادی، ۱۳۸۹، ص ۵۵.

نمودار ۵. معنای سیال در متن معماري؛ مأخذ: دیاغ و مختارباد، ۱۳۹۰، ص ۶۹.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

■ ۱۹۷ ■

به عنوان فرآیندی که همیشه درون متن در کاراست (ونه کاربست الگوهایی بیرون از متن) سخن می‌گوییم، درواقع به نقش و ازاز نشانه در زبان اشاره می‌کنیم. بهیان دیگر، ماهیت و ازاز درون متن شبیه حالتی است که نشانه‌ها کاربرد خود را در متن و ازاز می‌کنند؛ بنابراین، هیچ روش و ازازی برای نقد متن وجود ندارد. در عوض، ما به دنبال کردن سرنخ‌هایی که از طریق آن‌ها نشانه‌ها برای و علیه ساختار زبان شناختی در کارند، در عمل متن را و ازاز می‌کنیم.

وفور معناتلقی می‌شود و امكان خوانش‌های متفاوت را فراهم می‌کند. این وفور منشأ در نوع نگاه پسازخانگرایان به زبان و البته فنون بالغی دارد. فراموش نکنیم که از دید پسازخانگرایان واقعیت بیرون از زبان و در حکم چیزی اصیل وجود ندارد بلکه مفهومی پرساخته و زبانی است و درنتیجه پویا و نایستا و دگرگون شونده است. پس معنانیز پیوسته در سیلان است و به تعویق می‌افتد» (سجویی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۵). نجومیان سه کنش درون متن را که به و ازاز متن می‌انجامد به شرح ذیل بیان می‌کنند:

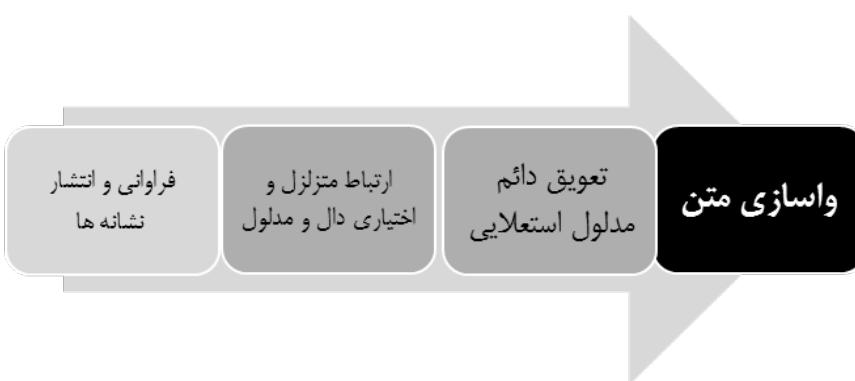
۱- نشانه‌شناسی روشی برای خوانش متن
متن و متن گونگی، در تمام زمینه‌هایی که مخاطب با خوانش پدیده‌ها مرتبط بوده، جاری است. مخاطب در خوانش پدیداری‌های اجتماعی (مانند معماری)؛ با محصولی چندوجهی و چند متنی و فاقد معنایی مواجه می‌شود که آن محصول در بردارنده مجموعه‌ای از معانی و قرائت‌های است (غفاری، ۱۳۹۴، ص ۱۴۱). در هر کنش و ارتباط اجتماعی، در حال تولید و بازآفرینی متن هستیم. معماری نیز به عنوان یک دانش میان‌رشته‌ای در فرآش ارتباط میان انسان‌های جامعه، خود را بیان می‌کند. هر متن اجتماعی (مانند معماری) حامل پیام و یا مجموعه‌ای از «رمزنگان»^۲ بوده

۱. فراوانی و انتشار نشانه‌ها: ما همواره شاهد زایش نشانه‌ها هستیم. این زایش به واسطه عدم قطعیت معنا ایجاد می‌شود که خود نتیجه تعلیق نسبت میان دال و مدلول است.

۲. ارتباط متزلزل و اختیاری دال و مدلول: نقش کاربردی، موقع و ناهمپوشان دال و مدلول همواره در متن قابل تشخیص است.

۳. تعویق دائم مدلول استعملایی: متن همواره مارا به سوی مدلولی نهایی سوق می‌دهد ولی حصول آن را به تعویق می‌اندازد.

به گمان نجومیان، زمانی که ما از استراتژی و ازازی

نمودار ۷. کنش های درون متن که به واسازی متن می انجامد؛ ترسیم نگارنده بر اساس نجومیان، ۱۳۹۴

پوزیتیویستی، ساختارگرایی^۲، پسasاختارگرایی^۳ و پیدایشی. استفاده از روش های پوزیتیویستی در نشانه شناسی با توجه به ماهیت پیچیده بازار نامناسب است. این روش بیشتر در بررسی مسائل طبیعی و نه اجتماعی کاربرد دارد. از آنجاکه بازار ایرانی در زمینه ویا بافت معنا و مفهوم می یابد، نمی توان آن را در قالب یک الگوی تک نشانه ای بررسی کرد. رویکرد نشانه شناسی ساخت گرای نیز رابطه بین نشانه های متن را بررسی می کند و منطق های ساختاری آن را به دست می آورد؛ به عبارتی، تحلیل نشانه شناختی ساخت گرایانه با بازشناسی واحد های تشکیل دهنده یک نظام نشانه ای و تعیین روابط بین واحد ها سروکار دارد. از آنجایی که این رویکرد مطالعه ساختار و قواعد شکل دهنده یک متن را تحلیل می کند، نمی تواند برای این بررسی مورد استفاده قرار گیرد. مهم ترین نقد به این رویکرد توجه نکردن به زمینه ای است که معماری و شهرسازی در آن قرار داد. نظریه پسasاختارگرایی پیشینه آن در ساخت گرایی بر نوعی رویکرد زبان بنیاد و متن بنیاد استوار است که بازی معانی و ناستواری و عدم قطعیت آن را بیرون از اراده اذهان و نیت سوژه ها (اعم از مؤلف یا مخاطب) و در اختیار نظام زبان می داند. پسasاخت گرایی در برخورد با متن و دلالت نشانه ها در متن از سوی دیگر بام ساخت گرایی فرمی افتد، اما باید توجه داشت که در عمل پیوسته قاب هایی بر حدود دلالت در کنش ارتباطی نظارت می کنند (سجودی، ۱۳۸۸، ص ۹۸).

بنابراین رویکرد چهارمی نیاز است. از دید این رویکرد نشانه شناسی پیدایشی - در عمل ارتباط، پیوسته قاب هایی بر حدود دلالت در کنش ارتباطی نظارت می کنند. لایه های متن یکدیگر را به لنگر می کشند، این قاب ها را شاید بتوان

که به وسیله روابط دلالتی و روابط «درون متنی»^۱ به مخاطب انتقال داده می شوند (غفاری، ۱۳۹۵، ۳۴۱) مخاطب نیز با توجه به شبکه شکل دهنده متن و لایه ها و روابط درون متنی و از طریق قراردادهای اجتماعی، فرهنگی، برداشت های ذهنی، نوع و زاویه نگاه خود به دریافت، رمزگشایی و معنا سازی برای متن همت می گمارد. بنابراین هر متن یک «نظام دلالتی» را به روی مخاطب می گشاید و هر کدام از اجزاء در کنار اجزاء دیگر درون نظام تعریف می شود. پس هر کدام از اجزاء نشانه ایست که مخاطب را به تولید و باز تولید متن دعوت می کند. در حقیقت هر متن شبکه ای از نشانه هاست. و نشانه ها به طور مجرد و اجد معنایی خاص نیستند و در ساختار متن هویت و دلالتگری خود را می یابند. در ترتیبه دانشی به نام نشانه شناسی به منظور شناخت، تفسیر و یافتن معنا در متن به میان می آید.

۴- روش و رویکرد تحقیق

به منظور بررسی معنا و کارکرد بازار ایرانی که یکی از عناصر مهم و تأثیرگذار در شهرهای ایرانی است و دارای عملکردهای متعدد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، کالبدی و فرهنگی است، امکان بررسی آن در قالب رویکردهای تحلیل متن مانند زبان شناسی و نشانه شناسی وجود دارد. برخی از زمینه های استفاده از این رویکرد تحلیلی بدین شرح است: سنجهش بررسی عوامل مؤثر بر پیوست معنا، اصول کدگذاری و شناسایی کدها، ایجاد محیط قابل رمزگشایی و خلق محیط منطبق با هویت. در ادامه رویکرد نشانه شناسی مقبول در بررسی بازار ایرانی تبیین می شود. چهار رویکرد در این زمینه قابل شناسایی است: رویکرد

که هریک بر اساس انتخاب از آن رمزگان درکنش ارتباطی تحقق عینی یافته‌اند. به عبارتی متن مفهومی تکریری است، هر لایه متئی خود متئی است که در کنش مقابل با لایه‌های متئی دیگر دامنه متن بودگی خود را گسترش می‌دهد (سجودی، ۱۳۸۸، ص ۲۷۹). بنابراین متن شبکه‌ای باز است که از لایه‌های مختلف که خود نمود رمزگان‌های متفاوت هستند، شکل‌گرفته است. نکته حائز اهمیت این است که لایه‌های متئی در متن، خود دارای سازمان درونی و بیرونی هستند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. بنابراین برای بررسی عوامل مؤثر برخواش بازار ایرانی به مثابه یک متن به عنوان برشی از شهر با چارچوب نشانه‌شناسی لایه‌ای، باید لایه‌های متئی آن شناسایی و نمود عینی شبکه رمزگان در یک کش ارتباطی مشخص شود.

۵- ارائه یافته‌ها و رویکرد منتخب

۵-۱ رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای (پیدایشی)

۵-۲ نشانه به مثابه متن؛ بازبینی مفهوم نشانه

نشانه مفهومی تحلیلی است و تحلیلگر ابتدا با متن

قاب‌های گفتمانی نامید. بدون تردید روابط بین لایه‌های متن، منجمد و تقلیل پذیر به ساختارهای همه‌زمانی و همه مکانی، آن طور که مورد نظر ساخت‌گر ایان بود، نیست، اما شناور و مطلق نیز نمی‌تواند باشد. متن و خوانش متن، محصول همین دیالکتیک بین گرایش به ایستایی ناشی از قرارگرفتن در قاب‌های تنظیم‌کننده گفتمانی و میل به گریز و بازیگوشی نشانه‌ها است. این نظام قاب‌ها و شبکه لایه‌ها پیوسته دگرگون شونده میل به گریز و به عبارتی پیدایشی هستند (سجودی، ۱۳۸۸، ص ۹۹).

بنابراین رویکرد مقبول در بررسی بازار ایرانی می‌تواند بهره‌مندی از روش چهارم باشد، چراکه این متن به مثابه یک مقوله فرهنگی و به‌واسطه پیچیدگی‌هایش نمی‌تواند در قالب رویکردهای اول و دوم بررسی شود. همچنین رویکرد سوم نیز بدون توجه به لنگرهای و قاب‌های گفتمانی که دایره شناوری لایه‌های معنارا به ثبات می‌کشد، کاربردی نخواهد بود. نشانه‌شناسی لایه‌ای به عنوان یکی از مصاديق رویکرد چهارم در این پژوهش، به عنوان چارچوبی تحلیلی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

نشانه‌شناسی کاربردی که در ابتدا توسط ماقاروفسکی مطرح گردید در ایران توسط دکتر فرزان سجودی با تغییراتی به صورت نشانه‌شناسی لایه‌ای مطرح گردید. سجودی بر اساس نشانه‌شناسی لایه‌ای، به بررسی Fountain می‌پردازد که در نوع خود بی‌نظیر است. وی لایه‌های متئی، بافت، بینامتن، رمزگان، و رسانه‌ها را مطرح می‌کند. بی‌تردید نشانه‌شناسی لایه‌ای با توجه به ماهیت آن می‌تواند در نشانه‌شناسی معماری اثرگذار باشد. همچنین می‌تواند در ادبیات پژوهشی معماری دستاوردهایی را داشته باشد، زیرا تاکنون تحلیل ادبیات نشانه‌شناسی متکی بر زبان بوده است. نشانه‌شناسی لایه‌ای زمینه تحلیل گسترده مton را در بستر رابطه تعاملی و چند سویه بین نظامهای نشانه‌ای و لایه‌های متئی که شبکه‌ای پیچیده از روابط دلالتی را به وجود می‌آورد، فراهم می‌سازد. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این رویکرد، امکان استفاده از آن در متون چندرسانه‌ای است. از آنجاکه همه ارتباطات اجتماعی و انسانی از نوع چندرسانه‌ای هستند، معماری و وجه آن نیز متونی با چنین ویژگی‌هایی هستند. بنابراین از دید این رویکرد، مفهوم نشانه به دنبال مفهوم متن می‌آید و متن حاصل همنشینی بین رمزگان نیست (اکو در تعریف متن، آن را حاصل همنشینی رمزگان‌های بسیار می‌داند، بلکه حاصل همنشینی بین لایه‌هایی است

جدول ۵. رویکردهای مختلف روش نشانه‌شناسی؛ منبع: نگارندگان.

ویژگی‌ها	مهم‌ترین نظریه‌پرداز	رویکرد
روشی تک نشانه‌ای است. این رویکرد تقلیل‌گرا و جهانی است. در این رویکرد نشانه در یک نظام و روابطی سلبی است.	پوزیتیویستی	
تکیه بر رابطه خطی دال و مدلول	سوسور، یلمسلو، یاکوپسن	ساخت‌گرا
تأکید بر وفور معنا، بارت متأخر، و عدم قطعیت، معنا بیرون بودن از اراده‌ی اذهان و نیت سوزه‌های است.	دریدا	پساستختگرا
روابط بین لایه‌های منجمد و تقلیل پذیر و نه شناور است.	سجودی	پیدایشی

کنش ارتباطی است. با توجه به مشخصه‌های بازار ایرانی، لایه‌های متنی آن، نمود عینی رمزگان‌های «قضایی و غیر قضایی» است. نکته قابل توجه این است که در خصوص لایه‌های متنی و تأثیرگذاری آن‌ها بر یکدیگر، برخی لایه‌ها و حتی گاهی یک لایه نسبت به لایه‌های دیگر اصلی‌تر تلقی می‌شود. به گونه‌ای که بارت از مفهوم لنگر^۱ برای لایه‌های اصلی‌تر بهره می‌گیرد.

بنابراین در «لایه متنی بازار ایرانی» با توجه به رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای، برخی از عناصر می‌توانند حکم لنگری تثبیت‌کننده را بازی کنند و جلوی شناوری نشانه‌های متنی را بگیرند. بنابراین شناسایی لایه اصلی در میان سایر لایه‌های مورد شناسایی ضروری به نظر می‌رسد. بررسی این موضوع از این حیث قابل توجه است که در تعریف متن در نشانه‌شناسی لایه‌ای، لایه‌های متنی بر هم تأثیرگذارند و هریک انتظاراتی را از لایه دیگر به وجود می‌آورند که در صورت برآورده نشدن آن انتظارات، ساخته‌های شکل می‌گیرد که دریافت را با تعلیق همراه و تفسیرپذیری را مکثیر می‌کند و یک گستاخ قابل ملاحظه در هویت و معنا اتفاق می‌افتد. بنابراین می‌توان بادانش نشانه‌شناسی در بازار سنتی، مؤلفه‌های اثرگذار در ایجاد معنا را تبیین نمود. لذا شناخت نشانه‌ها و رمزگان بازار ایرانی در القای حس مکان و تعلق به مکان در جهت ایجاد مؤلفه‌های معنا در محیط

1. Anchorage

روبرو می‌شود و سپس برای تحلیل متن ممکن است به ابزاری به نام «نشانه» و چگونگی هم‌نشینی آن با نشانه‌های دیگر در نظامهای نشانه‌ای دیگر متولی شود. متن نه حاصل هم‌نشینی بین رمزگان‌ها، بلکه حاصل هم‌نشینی بین لایه‌هایی است که هریک بر اساس انتخاب از آن رمزگان‌ها درکش ارتباطی تحقق عینی یافته‌اند. متن پدیده‌ای فیزیکی است، اما قطعی نیست. متن از لایه‌های متعددی تشکیل شده است که هر یک خود نمود عینی و متنی یک نظام رمزگانی‌اند.

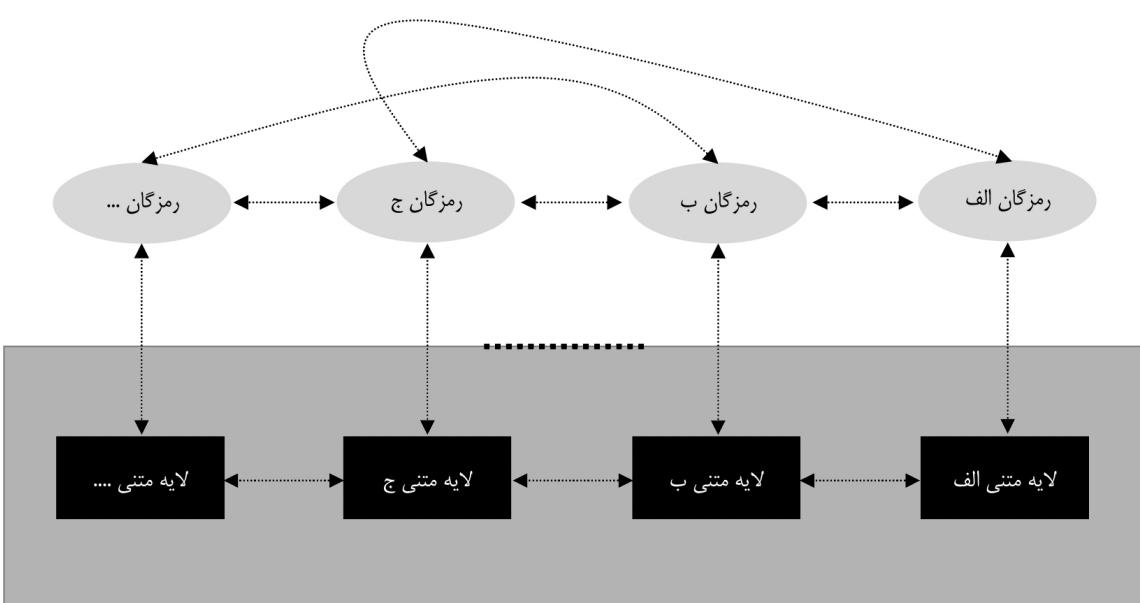
۱-۱-۵ بازار به مثابه متن

متن قبل از آنکه محصول آفرینش فردی مؤلف باشد، نتیجه عملکرد پیچیده شبکه رمزگان‌های فرهنگی است که هم وجه در زمانی دارند و هم وجه زمانی. همچنین یک متن نتیجه روابط بینامنی است و یک هسته بسته واحد ندارند. بنابراین در فهم نشانه شناختی، از یک‌زبان و یک نظام برای هر ساختار استفاده می‌شود که به واسطه این زبان، بین کسانی که رمزگان یا کدهای آن زبان را پذیرفتند، ارتباطی به شکل معنا حاصل می‌شود. «بنایی معماري در مقیاس کوچک‌تر و شهر در مقیاس بزرگ‌تر همین نظم، نظام و ساختار را به نمایش می‌گذارند» (نجومیان، ۱۳۸۷، ص ۲۲۱).

بنابراین با نظر به اینکه بازار به مثابه یک متن است و با توجه به رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای، لایه‌های متنی آن باید شناسایی شود. متن، نمود عینی رمزگان در یک

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

نمودار ۸. تصویر کلی از یک متن؛ مأخذ: سجودی، ۱۳۹۳.

جدول ۶. مفهوم بازار در متون ادبی، مأخذ: عباسی و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۱۶۲.

مفهوم	ویژگی‌های مورد توجه	نمونه واژه
کالبدی	اندازه و مقیاس	بازارچه، بازار گاه، بازار گه، تیمچه، راسته، رسته، سوق، میدان، قیصریه، کوی سوداگران، مغازه، دکان، دکه، حجره
کاربردی	محل خریدوفروش کالا؛ اشاره به محصول عرضه شده در بازار	معامله، خریدوفروش، کوی سوداگران، مغازه، دکان، دکه بازار مسکنها، بازار اسب، بازار مرغ، بازار صحافها
معنوی	نیرنگ، فریب، پیشامد، ماجرا، بیهودگی، مجازاً ارزش و اعتبار، شلوغی و ازدحام، بینظمی، بیحسایی و بیترتیبی، رونق داشتن، لاف زدن، رفتار، روش	بازار آراستن، بازار امکان و بازار جهان، بازاربرچیدن، بازاریته شدن، تیره بازار، بازار تیز و گرم، میانجی دیدن بازار کسی را، تیزبازار، بازارساختن، بازارشام، شاداب بازار، بازار کاسد، بازار کسی برافروختن، برسر بازار بودن، بازار کسی را تیره کردن، کسی را با دیگری بازار بودن، روز بازار کسی بودن، خربازار، دزدبار، شلغ بazar، مست بازار، بازار ناروا شدن، بازار گرم داشتن
کیفی	جنبهایی مانند کیفیت محیط و جنس کالاهای عرضه شده	قیصریه، تیمچه، سرا، دکان
موقعیت زمانی و مکانی	با توجه به زمان و موقعیت مکانی بازار، نام بازار از آن‌ها گرفته شده است	بازار مکاره، جمعه‌بازار، شنبه‌بازار، دوشنبه‌بازار، بازار بزرگ، بازارچه بلند، بازار تهران

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
ضمیمه شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶
No.48 Autumn 2017

■ ۲۰۱ ■

فرآیندهای فرهنگی می‌پردازند، با اشیاء یا کنش‌هایی که برای اعضای گروه‌های فرهنگی معنادارند به عنوان نشانه برخورد می‌کنند، و به دنبال درک نقش‌ها یا قراردادهای فرآیند تولید معنا در فرهنگ می‌یاشند. رمزگان صرفاً با «قراردادهای ارتباطی» برابر نیستند؛ بلکه عبارت از نظامهای رویه‌ای از قراردادهای مناسبی که در قلمروهای خاص خود عمل می‌کنند. نشانه شناسان به دنبال درک رمزگان و قواعد ضمنی و محدودیت‌هایی هستند که در فرآیند تولید و تفسیر معنای هر رمز وجود دارد (چندر، ۱۳۸۷، ص ۲۲۲).

۱-۳-۱ انواع رمزگان
نشانه شناسان به دنبال درک رمزگان و قواعد ضمنی و محدودیت‌هایی هستند که در فرآیند تولید و تفسیر معنای هر رمز وجود دارد. آن‌ها دریافتند که تقسیم نشانه‌ها در گروه‌های مختلف می‌تواند مفید باشد. «انواع رمزگان ممکن است باهم تداخل داشته و شامل هم باشند و تحلیل نشانه شناختی هر متن شامل در نظر گرفتن چندین رمزگان و روابط میان آن‌هاست» (چندر، ۱۳۸۷، ص ۲۲۲). بر این اساس چندر سه دسته از

امری ضروری است؛ تا بتowan با بازآفرینی نظام بازارهای ایرانی، در پاسخ به نیازهای انسانی در فضاهای معاصر به دستاوردهای عملی دست یافت.

۱-۵ رمزگان و انواع آن

مفهوم «رمز» در نشانه‌شناسی بسیار بنیادی است. رمزگان چارچوبی را به وجود می‌آورد که در آن نشانه‌ها معنا می‌یابند. درواقع نمی‌توان چیزی را که در قلمرو رمزگان نیست، نشانه نامید. به علاوه اگر رابطه میان دال و مدلول را اختیاری فرض کنیم، آنگاه روش است که تفسیر معنای مرسوم نشانه‌ها، مستلزم آشنایی با مجموعه‌های مناسبی از قراردادها و هنجارها است. رمزگان، نشانه‌ها را به «نظامهای معنادار» تبدیل می‌سازد و بدین ترتیب باعث ایجاد رابطه میان دال و مدلول می‌گردد. تولید و تفسیر متون به وجود رمزگان یا قراردادهای ارتباطی بستگی دارد. بنابراین معنای نشانه به رمزی که در آن قرارگرفته بستگی دارد. قراردادهای رمزگان نشانگر بعدی اجتماعی در نشانه‌شناسی هستند. وقتی نشانه شناسان به مطالعه

نمودار ۹. لایه‌های پنهان حس مکان به بازار، مأخذ: عباسی و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۱۶۳.

نظام نشانه‌شناسی لایه‌ای، یافتن چگونگی تفسیر و روند رمزگشایی مورد توجه است. در «نشانه‌شناسی بازار ایرانی» در رمزگشایی از نشانه‌های لایه‌ای به عنوان رمزگان‌های شناخت، باید به تحلیل پرداخت. پرداختن به نشانه‌شناسی بازار در قالب مناسبت معنایی (رمزگان معنایی در قالب لایه‌های معنا، بازی دال‌ها، دلالت‌های مستقیم و ضمنی، زمان، لایه اجتماعی و فرهنگی)؛ مناسبت نحوی (رمزگان‌های نحوی

رمزگان‌های کلی را شناسایی می‌کند. رمزگان‌های مربوط به رسانه‌ها، ارتباط و مطالعات فرهنگی. بر این اساس رمزگان شناخته شده توسط چندلر به ترتیب زیر است:

۱. رمزگان اجتماعی

۲. رمزگان متئی

۳. رمزگان تفسیری

بنابراین جهت پرداختن به نشانه‌شناسی بازار با رویکرد

است برقرار باشد، یا به نظر برسد که برقرار نیست. بنابراین بافت واقعیتی فیزیکی نیست، بلکه رابطه‌ای است که بین لایه‌های متنی برقرار است. به عبارتی نشانه‌ها، یا لایه‌های متنی ممکن است در جهت انتظارات پیشین ما را برحمنند که در آن صورت ظاهراً در رابطه‌ای بافت زا نسبت به یکدیگر قرار می‌گیرند. باید اذعان کرد که فرآیند بافت سازی و بافت‌زدایی، نیز فرآیند پیوستاری و سلسله مراتبی است. بنابراین در بررسی بازار ایرانی این فرآیند مورد توجه هست؛ به گونه‌ای که می‌توان با شناسایی عوامل بافت‌سازی یا بافت زدا، عوامل همسو یا متقابل را شناسایی نمود؛ و این بدان معنا است که عدم حمایت‌گری مناسب لایه‌ها از یکدیگر و همچنین عدم پیوستگی میان لایه‌ها در بازار ایرانی، به بافت‌زدایی منجر خواهد شد.

۷- نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

نشانه‌شناسی رویکردی به معناشناصی است. اگرچه رویکردهای متفاوتی در معناشناصی وجود دارد، اما آنچه حائز اهمیت است، آن است که نشانه‌شناسی رویکردی است که به تمام موضوعات در حیطه شناخت، به چشم نشانه‌ای می‌نگردد که حاوی رمز و پیام است. درواقع اگر بخواهیم معماری بازار ایرانی را به مثابه یکی از پیچیده‌ترین مقوله‌هایی که در معماری و شهرسازی ما جاری است، شناسایی کنیم، نیاز به راه و روشی نو داریم. هرویکرد نشانه‌شناسی می‌تواند این خوانش را برای ما فراهم سازد. درواقع با این رویکرد، مخاطب در مواجه با متن (بازار ایرانی) به عنوان تاویلگر، از طریق بازی نشانه‌های موجود در متن به لایه‌های متعدد رمزگانی که درواقع رمزگانهای لایه‌ای نشانه‌شناسی معماري می‌باشند، رجوع می‌کند و با انکا به خصوصیات و اشارات مستقیم و دلالت‌های غیرمستقیم و ترفندهای بلاغی، طرح را مورد خوانش قرار می‌دهد. بنابراین شناسایی لایه‌ها و رمزگان با استفاده از رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای در بازار ایرانی می‌تواند، نشانه‌های موجود در متن (بازار ایرانی) را به ما شناسایی نماید. در لایه متنی بازار ایرانی با توجه به رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای تواند حکم لنگری تثبیت‌کننده را بازی کند و جلوی شناوری نشانه‌های متنی را بگیرند. بنابراین شناسایی لایه اصلی در میان سایر لایه‌های مورد شناسایی ضروری به نظر می‌رسد. بررسی این موضوع از این حیث قابل توجه است که در تعریف متن در نشانه‌شناسی لایه‌ای، لایه‌های متنی بر هم تأثیرگذارند

در قالب صورت، معنا، اندازه و تنسبات، بعد، مقیاس، نور و لایه‌های کالبدی، کاربردی و محیطی) صورت می‌گیرد.

۵- ساختار و نشانداری^۱ سلسله مراتبی

متن شبکه‌ای باز است از لایه‌های متنی متفاوت که خود حاصل رمزگانهای متفاوت‌اند. به گونه‌ای که این لایه‌ها هم دارای سازمان درونی هستند و هم سازمان بیرونی، و بر اساس روابط و نظم بخصوصی شکل می‌گیرند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. به عبارتی متن مفهومی تکریری است. هر لایه متنی خود متنی است که درکنش متقابل با لایه‌های متنی دیگر دامنه متن بودگی خود را گسترش می‌دهد و این روند باز و بی‌پایان است و با توجه به اینکه گفته شد «نشانه به مثابه‌ی متن» است، بر همین اساس، نشانه نیز مفهومی تکریری است و دارای ساختار سلسله مراتبی است. بنابراین بررسی ساختار سلسله مراتبی در بررسی «بازار ایرانی با رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای»، بیش از پیش خودنمایی می‌کند. می‌توان گفت که بازار ایرانی به عنوان متن، خود دارای سلسله مراتب درونی است که همان لایه‌های متنی شکل دهنده آن است و این ساختار دارای سلسله مراتبی مشتمل بر ارزش‌های سطوح ترازبالا، سطوح تراز متوسط، سطوح تراز پایین است. درواقع در بررسی ارتباط بین لایه‌های متنی بازار ایرانی، می‌توان به «رابطه نشانداری» توجه نمود که به صورت سلسله مراتبی از بی‌نشان ترین سطوح تا سطوح پایین نشانداری را شامل می‌شود.

۶- بافت^۲، بافت سازی و بافت‌زدایی بازار ایرانی

بافت یک رابطه است که بین لایه‌های متنی ممکن

۱.. مفهوم نشانداری توسط یاکوبسن ابداع شد و در مورد قطب‌های یک تقابل جانشینی (مانند مذکور - مؤنث) به کار می‌رود (چندلر، ۱۳۸۶) دالهای زوج در اینجا (داشتن ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی و نداشتن این ویژگی‌ها) شامل یک صورت نشاندار (داشتن ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی) و یک صورت بی‌نشان (نداشتن ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی) است.

۲.. مفهومی از بافت که در رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای مورد توجه است، مفهوم ذهنی است که میان لایه‌های متنی وجود دارد. هرچند این مفهوم در رویکرد نشانه‌شناسی لایه‌ای با سایر رویکردهای مورداستفاده در نشانه‌شناسی متفاوت است. در بررسی مقوله بافت در طراحی شهری و معماری می‌توان از بعد ذهنی و عینی آن نام برد. منظور از بافت، زمین‌های است که یک متن یا یک نشانه در آن قرار دارد که می‌تواند مشتمل بر ابعاد کالبدی و یا ابعاد اجتماعی، فرهنگی، تاریخی، سیاسی و از این دست باشد.

منابع و مأخذ

- عباسی، زهرا و فرج حبیب (۱۳۹۴)، تحلیل انگاره‌های محیطی موثر بر مولفه معنا در بازار سنتی ایرانی؛ نمونه موردی: مقایسه تطبیقی بازار سنتی کاشان و مجتمع تجاری صفویه کاشان، مدیریت شهری، شماره ۴۰.
- غفاری، علیرضا، (۱۳۹۴)، پایان‌نامه دکتری با عنوان تحلیل ساختار شکل در معماری ایران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- غفاری، علیرضا، (۱۳۹۵)، بازتاب نظریه‌های نشانه‌شناسی در خوانش معماري و شهر، نشریه علمی و پژوهشی مدیریت شهری، شماره ۴۵، ص ۳۴۱.
- قائمی‌نیا، علیرضا، (۱۳۹۱)، مبانی طراحی شهری، مجله دین، شماره ۱۸۳.
- گیرو، پی‌یر، (۱۳۸۷)، نشانه‌شناسی، ترجمه محمد نبوی، چاپ سوم، نشر آگاه.
- ماجدی، حمید و زهراالاسادات زرآبادی (۱۳۸۹)، جستاری در نشانه‌شناسی شهری، هویت شهر، شماره ۴.
- نجومیان، امیر علی، (۱۳۹۴)، نشانه در آستانه فرهنگ نو. نشر نو.
- نجومیان، امیر علی، (۱۳۹۴)، هزارتوی شهر در هزارتوی متن، مجموعه مقالات دومین هم‌اندیشی نشانه‌شناسی هنر، تهران. فرهنگستان هنر ۲۱۳-۲۲۱
- Chandler, Daniel, (2009), Semiotics for Beginners; www.Aber.ac.uk.media/documents
- Eco, Umberto (1979), A theory of Semiotics, Indiana University Press Bloomington, Indiana, USA
- Martin& Ringham , (2000), Dictionary of Semiotics, Cassell , London& New York
- و هریک انتظاراتی را از لایه دیگر به وجود می‌آورند که در صورت برآورده نشدن آن انتظارات، ساختهایی شکل می‌گیرد که دریافت را با تعلیق همراه و تفسیر پذیری را متکثر می‌کند و یک گسست فراوان در هویت و معنا اتفاق می‌افتد.